

A bennszülöttkérdés újraértelmezése Brazíliában*

Az őslakosok földjeinek néprajza¹

João Pacheco de Oliveira

Bevezetés

Több mint két évtizeddel ezelőtt Edmund Leach azt a nem minden iróniát nélkülöző, jól ismert megállapítást tette, hogy az antropológusok általánosításai mindig azt tükrözik, milyenek az általuk vizsgált specifikus társadalmak. Leszámítva azokat a jellemzőket, amelyeket egy megismerésszociológia egybevonna, s amelyek a tudóst egy meghatározott társadalomhoz és történelmi korhoz kötik, Leach arra utalt, hogy az antropológusok a szociális és az emberi bemutatásában saját kiindulópontjukat (és saját kijelentésük nyilvánvaló érvényességét) vélik megtalálni valamelyik csendes-óceáni szigeten vagy egy meghatározott afrikai faluban folytatott kutatásuk tapasztalatai alapján.

Az idézett gondolat nagyon is helyénvaló, ha a brazíliai bennszülött-politikával kapcsolatos vitákra és elemzésekre gondolunk, vagy annak értékelésekor, milyen hatással lehet ezekre a bennszülött népekre a földfoglalók tevékenysége vagy a kapcsolatteremtést magára vállaló különböző szervezetek színre lépése. Összevetve a laikusok preconcepcióival, amelyek az „indián” fogalma alatt a nem ismert nyugati tradíciókból eredeztethető szokásokat és nyelveket egyesítik, az antropológusok az utóbbi időben gyakran emelték ki a csoportok és kultúrák közötti belső eltéréseket, hangsúlyozva azokat a különböző módokat, ahogyan ezek a népek a fehér emberekhez fűződő viszonyukat s azok történetébe való bekapcsolódásukat mutatják be.

Tagadhatatlan érdemekkel bírnak ezek a tanulmányok. Mindezzel párhuzamosan léteznek azonban más társadalmi szempontok és folyamatok is, amelyek a nemzet társadalmával szemben homogenizálják a bennszülöttek csoportjait, és amelyek az antropológusok egy részénél még mindig az érdeklődés középpontjában állnak. Ilyen például az indiánok szociológiai jellemzése egyfajta osztálystruktúrával szembeállítva, gazdasági programok és kormánycélok keretein belül a bennszülött-politika kijelölésére végzett speciális kutatás, és ide sorolhatjuk a különböző állami hivataloknak a bennszülöttek körében végzett ténykedését is.

* J. P. de Oliveira (org.): *Indigenismo e territorialização: poderes, rotinas e saberes coloniais no Brasil contemporâneo*. (Rio de Janeiro: Contra Capa, 1998. 15–42. old.)

¹ A mostani vizsgálatban részt vett Vera M. Navarro Paoliello és Carlos Augusto da Rocha Freire, segítséget nyújtott hozzá a CNPq a 404 534/82. számú kutatási támogatási program keretében.

Malinowski egyszer nagyon világosan és igen figyelemreméltóan igyekezett bemutatni, mekkora kihívást éreztek egyes afrikai társadalmak arra, hogy megteremtsék a társadalmi változások tanulmányozásával foglalkozó antropológiát. Ahhoz, hogy a fákat behatóan tanulmányozzuk, elengedhetetlen az erdő általános jellemzése. Ugyanígy az afrikai törzsi társadalmak alternatív megközelítése számára fontos volna az, hogy ne ragadjon le a helyi sajátosságoknál, hanem az egész régiót érintő nagy változásokat előidéző történelmi folyamatokra irányítson inkább nagyobb figyelmet. Malinowski szemléletmódja végül a társadalmi változások nem kevésbé eltorzított elemzéséhez vezetett, amelyet mind saját kortársai, mind a későbbi tudósok joggal bíráltak. Ugyanakkor ez a szemléletmód – kellő óvatossággal (beleértve annak veszélyét, hogy ez a megismerési folyamat gyökeret ver) – akár hasznunkra is lehet, figyelembe véve e tanulmány célkitűzéseit. Mivel témánk a bennszülött-politika vagy a fentebb említett homogenizáló aspektusok és folyamatok valamelyike, elengedhetetlen, hogy részletes leírását adjuk azoknak a jellegzetességeknek, amelyek az erdőt mint egységet meghatározzák – kezdve például fizikai elhelyezkedésével, méretével, talaja összetételével és fajtájával, folytatva egészen a forrásai felhasználásába bevont társadalmi csoportok általénylegesen alkalmazott gyakorlatig, és ebbe vegyük még bele az erdőgazdálkodással kapcsolatos törvénykezésben meglévő normákat, illetve a kormánypolitikákban meghatározott terveket és prioritásokat is.

Mindez egészen másfajta tanulmányozást igényel, mint amihez az átlagos antropológus hozzászólt. Eltérő módszerek alkalmazása válik szükségessé az egymástól igencsak különböző bennszülött népeknél, régiókban és társadalmi szituációkban megszerzett adatok feldolgozásához. A feldolgozás sajátos kritikai eszközök kidolgozását teszi szükségessé, lévén az adatok forrásai közvetlenül érintettek a kérdésben, illetve, mert az adatfelvétel változóan megbízható körülmények között történt. Újabb keletű fogalmak és elméletek kísérlik meg, hogy a jelenségek jócskán heterogén együttesét egységesítsék népszámlálások adatai, statisztikai térképek, törvényi rendelkezések, valamint több közszereplő eltérő megszólalásainak felhasználásával. Ezen a síkon a kijelölt területen végzett kutatások megint meghatározó szerepet töltenek be. Nemcsak azért, mert megbízhatóbb adatokat szolgáltatnak az ellenőrzéshez és összevetéshez, hanem inkább amiatt, hogy a korábban kizárólag az általános ellentétek és tendenciák szintjén vizsgált társadalmi folyamatok elmélyítéséhez és konkretizálásához nyújtanak eszközt.

A brazil antropológiában széles körben dominálnak a specifikus területekkel foglalkozó tanulmányok. Ez alól két kutatás jelentős kivétel: egyiket Darcy Ribeiro („A civilizáció határai”, az *Indiánok és a civilizáció* című kötetben, 1970), a másikat pedig Roberto Cardoso de Oliveira („Problémák és feltevések az etnikumok közötti súrlódásokkal kapcsolatban”, *Az őshonos Brazília szociológiája* című kötetben, 1972) írta. Az említett munkák nem csupán a brazil őslakosok széles körű panorámáját vázolják fel, de új fogalmakat dolgoznak ki, és az elméleti elemzés új útjait nyitják meg (a nemzeti társadalom terjeszkedő csoportjainak problematikája, a nemzetiségek közötti súrlódások szintjei és az általuk gerjesztett folyamatok).

Szövegünk követi a teljességre törekvést és a történelmi érdeklődést, ami egy *sajátságos viszony* taglalása felé vezet, melynek közvetítője a bennszülöttek csoportjai és a föld (két szempontból: a termelés elemi eszközeként és az etnikai identitás

alapként) között létező brazil állam. Munkánk végső célja tehát az, hogy megteremtjük a Brazília őslakosok által lakott területeinek formálódásában szerepet játszó társadalmi folyamatok egyfajta *néprajzát*. Ezért a tanulmány nem a bennszülött lakosság szükségleteit és követeléseit meghatározó specifikus kulturális szabályrendszer leírását vállalta fel, hanem azokat a jogi, közigazgatási és politikai folyamatokat készül felvázolni, melyeken keresztül az állam elismerni kényszerül az indiánok földhöz való jogát.

Mindez szükségessé teszi a témával kapcsolatos törvényi rendelkezések vizsgálatát éppúgy, mint azok szociológiai következményeinek értékelését; az adminisztratív gyakorlat és a bürokrácia útvesztőit, melyeken keresztül ezek a normák a gyakorlatban érvényesülnek; annak megállapítását, hogy ezek a jogok hogyan és milyen mértékben konkretizálódnak a való életben; s végül szükségessé teszi megkísérelni a bennszülött-politika összefüggéseinek felvázolását, szemben más társadalmi és gazdasági folyamatokkal és az országban érvényben levő hivatalos politikával.

Az „őslakosok földjének” konceptualizálása és szociológiai következményei

Mindenekelőtt azt kell látnunk, hogy az „őslakosok földje” nem szociológiai kategória vagy jellemzés, hanem jogi kategória, melynek törvényi szabályozására az 1973. december 10-i 6001. számú, indián státus néven ismert törvényben került sor. Az ebben definiált kategóriával számtalanszor éltek, miután a FUNAI² adminisztratív tevékenységének részévé vált. A törvény 17. cikkelye az őslakosok földjének három típusát különbözteti meg:

- a) az őslakos vagy erdőlakó közösségek birtokában levő területek,
- b) védett területek (vagyis azok, ahol az illetékes felsőbb hatóság parkokat és rezervátumokat hozott létre az őslakosok számára),
- c) kizárólag erdőlakók lakta földek (melyek felett a Szövetségi Alkotmány 198. cikkelye szerint az indiánok jogot formálhatnak, függetlenül attól, megtörtént-e a demarkáció vagy sem).

Az első típus azokat a földeket jelöli, melyekhez az indiánok a polgári törvénykönyv rendelkezései szerint engedélyezett módon jutottak hozzá. Lehetnek ezek állami vagy szövetségi szervek, esetleg magánszemélyek által az őslakosok közösségeinek valaha adományként felajánlott területek, vagy pedig az indiánok szabályszerűen megvásárolt birtokai. Az indiánok teljes jogú tulajdonosai ezeknek a földeknek, míg a b) és c) pontokban felsorolt területek az Unió elidegeníthetetlen tulajdonát képezik. Ezek az indiánok örökös tulajdonában maradnak, és ugyanők kizárólagos hasznélvezeti jogokkal bírnak a természeti értékek és az azokon meglévő használati tárgyak felett (6001. tv., 32. és 33. c.).

Egy korábban megjelent tanulmányomban már igyekeztem egybegyűjteni néhányat az indián státustörvényben felsorolt normák szociológiai kihatásai közül.

² FUNAI – az őslakosok támogatására létrehozott szövetségi szerv.

Az indián státus elég egyértelműen a *vidéki létformát* tekinti az őslakosok brazil társadalomba integrálódása privilegizált módjának. A törzsi csoportosulások földhöz való hozzáféréseinek joga ismételten megerősítést nyer (2. c., 9. §, 17. és 38. c., 62. c.); ebben explicite az is benne foglaltatik, hogy nem csupán a lakhely vagy más, szimbolikus jelentéssel bíró helyek (temetkezési helyek, misztikus helyek) megtartásáról van szó, de egyúttal *a földnek mint szükséges termelőeszköznek a biztosításáról* is (26., 27. és 28. c.). Ily módon a törvény arról is rendelkezik, hogy a védett területek – ahol a hivatalos őshonos státus irányelve még nyilvánvalóbban mutatkozhat meg – az indiánok örökös tulajdonába kerülnek: biztosítja „a megélhetéshez és a fenntartáshoz szükséges eszközökhöz való hozzájutást, a természeti kincsek és az azokon megtalálható javak feletti haszonélvezeti jogot – a törvényi előírások szabta kereteken belül” (26. c.). Azt is kimondja továbbá, hogy „az őslakosok rezervátuma a bennszülöttcsoport lakhelyéül szolgáló terület, az ott élők fennmaradásához elegendő eszközökkel egyetemben” (27. c.), bár ezt – ahogy a későbbiekben láthatjuk – a FUNAI nem mindig tartotta tiszteletben, bizonyos konkrét esetekben engedett a ránehezülő nyomásnak.

Egy másik kiemelésre méltó szempont a tulajdon törvénybe foglalt elismerése, amely az egyes őslakoscsoportokban meglévő rendszert követi. Erről a rezervátumokat illetően világosan rendelkezik a törvény: „Az őslakosok lakta parkok földjeinek elosztása a törzsi tulajdoni rendszernek, szokásoknak és hagyományoknak felel meg, és ezzel egyidejűleg a nemzeti közigazgatás érvényben levő szabályainak, melyeknek igazodniuk kell az őslakosok közösségeinek értékeihez.”

A föld kollektív kisajátítása mint a csoportszolidaritás és az etnikai identitás megalapozója sem ismeretlen a törvényalkotó előtt. Így annak megfogalmazásakor, hogy amennyiben tíz egymást követő évben egyazon indián tulajdonában van egy ötven hektárnál kisebb földdarab, a törvény szerint az indián teljes jogú birtokosa lesz a területnek, világossá teszi, hogy ilyen szabály az őslakosok földjeinek fentebb említett három típusa közül egyikre sem alkalmazható (33. c.).

Egy 1960-ban megjelent munkájában Cardoso de Oliveira megállapítja, hogy az őslakos státus megteremtése igazolja az „asszimilációellenes mechanizmusok” szükségességét, amennyiben ezt is az etnikai identitás megerősítésének tekinthetjük. Az érvelés vezérfonalát megtartva, más szempont (a tulajdonrendszer) kiemelésével ugyanakkor azt mondanám, egy rezervátum felállítása azt eredményezi, hogy az ott összegyűjtött bennszülött lakosság képes kikristályosodott formában megjeleníteni néhány gazdasági és társadalmi sajátosságát, kedvező hatást gyakorolva ezzel egy új társadalmi típus, az *őshonos földművelő* reprodukciójára. Ezt a típust a termelés alapvető eszközének, a földnek a közösségi tulajdonlása jellemzi. A rezervátum területét tehát az őslakosok csoportja mint egységes egész foglalja el, s úgy tekintenek erre a tulajdonra, mint hosszú távon egyénileg nem kisajátítható jószágra. Egy normarendszer – mellyel kapcsolatban bizonyos fokú egyetértés van a közösség tagjai között – szabályozza a meglévő földek felhasználását. Egyaránt szolgálhatnak a felosztás alapjául a törzs által meghatározott, halott vagy még élő kulturális örökségükhöz kapcsolható kritériumok (az őslakosok parkjai jellemző példák erre), illetve a támogatásukkal megbízott szerv helyi képviselői s a közösség között kváziszereződés formájában lefektetett normák. Az etnográfiai irodalom feljegyez olyan eseteket, amikor is hangsúlyozottan összeütközés volt az őslakosok

parkjainak vezetői között a művelésre kiadott földek szabályszerű bérlete ügyében, legyen szó indiánok vagy indiánok és bérbeadók közötti üzletről.

Világosan látnunk kell, mennyire egyedülálló helyet foglalnak el az őslakos földművelők a földművelők különböző típusai között. A termelés alapeszköze felett gyakorolt kollektív ellenőrzés jogán kívül ki kell emelnünk, hogy az ebbe a csoportba tartozó termelők, többféle módon is, közvetlenül az államnak vannak alárendelve. Először is jogilag az indián csupán viszonylagos rendelkezési jogosultsággal bír, lévén, hogy a FUNAI fennhatósága alá tartozik (7. c., 2. §). Másodsor, néhány olyan meglehetősen ritka esetet leszámítva, amikor az őslakosokat földjeik tényleges birtokosának tekinthetjük, az őslakosok földjei az Unió tulajdonát képezik, az őslakosközösségek pedig az esetek túlnyomó többségében nem teljes jogú birtokosok, hanem a törvény csupán örökös tulajdonjogot biztosít számukra, illetve kizárólagos haszonélvezetet az általuk lakott területek természeti forrásai felett. Harmadszor pedig a földtulajdonlás minden törvényes módját – beleértve az őslakosok birtokait is – az „őslakosközösség javai”-nak tekintik (39. c.), és így az ottani források kezelésével az őslakosok támogatására létrehozott szövetségi szervet, a FUNAI-t bízzák meg (42. c.).

Az őslakosok földjeinek kijelölése

Hogyan lehet biztosítani az indiánok földhöz való jogát? A törvény elég világosan fogalmaz: kiemeli egyfelől, hogy ez a FUNAI elsőrendű feladata, másfelől pedig, hogy ezt a jogot a demarkáció erősíti meg – jóllehet, nem ez az egyetlen forrása. A 6001. törvény 25. cikkelye szerint:

Az indiánok és a törzsi csoportok jogát az általuk lakott földterületek folyamatos tulajdonlásához a Szövetségi Alkotmány, 198. cikkének megfelelően a határok meglététől függetlenül, elismeri, és azt az erdőlakókat támogató szövetségi szerv biztosítja – figyelembe véve a jelenlegi helyzetet, valamint a birtokbavétel ősi voltát övező történelmi konszenzust –, tekintet nélkül azokra az intézkedésekre, melyeket az említett szerv mulasztása vagy hibája okán a köztársaság bármelyik hatalmi ága foganatosíthat.

Az indiánok által lakott földek nagy részét fehérek követelték maguknak; vagy felmutatva a birtoklást igazoló papírokat, vagy a tulajdonjog megszerzésének igazolásával. Ilyen esetekben a törvény a következőképpen rendelkezik: „Semminek és érvénytelennek kell tekinteni azokat a jogi aktusokat – legyenek bármilyen természetűek –, amelyek célja az indiánok vagy az őslakosközösségek által lakott földek birtokba- vagy tulajdonba vétele, netán elfoglalása” (6001. törvény, 62. cikkely). Egy másik rendelkezés megállapítja, hogy „az őslakosok földjei nem birtokolhatók el”. Arról is rendelkezik, mi történjék abban az esetben, ha a fehérek arra kényszerítik az indiánokat, hagyják el földjeiket, hogy azt többé ne lehessen őslakosok földjének nevezni: „Ennek a cikknek a rendelkezése azoknak a földeknek az esetében alkalmazandó, melyeket az indiánok vagy őslakosközösségek magánszemély vagy hatóság által kezdeményezett törvénytelenesség következtében hagytak el” (62. cikkely, 1. §). Ezzel együtt az indiánok támogatásával megbízott szövetségi szervet, a FUNAI-t kiterjedt hatalommal és hatáskörrel ruházza fel a

bennszülöttek lakta földek helyzetének szabályozására: „Senkinek nem áll jogában bármilyen akciót vagy kártalanítást kezdeményezni az Unió, illetőleg az indiánokat vagy az erdőlakókat támogató szerv ellenében ennek a cikknek vagy gazdasági kihatásainak semmibevétele vagy érvénytelennek tekintése céljából (62. cikkely, 2. §).

A kijelölés a végső szakasz a bennszülöttek földjeinek szabályozásában és garantálásában. Ennek végrehajtása a FUNAI feladata, kormányrendeletben meghatározandó normák szerint (6001. törvény, 19. c.). Később az 1976. január 8-án kelt, 76 999. számú rendeletben került sor az őslakosok földjeinek demarkációjánál alkalmazott normák meghatározására. Eszerint a FUNAI elnöke nevezi ki azt az antropológust és agrármérnököt vagy agronómust, akit a föld feltérképezésével bíz meg, melynek során az elvégzi a terület határainak leírását, figyelembe véve a jelenlegi állapot és a földek indiánok általi elfoglalását érintő történelmi konszenzus kitételeit (1. cikkely). Javaslatuk elfogadása a FUNAI elnökének hatáskörébe tartozik (2. cikkely 2. §), amit majd a köztársasági elnök hagy jóvá (7. c.). A terepmunkák megkezdése előtt a FUNAI köteles egy hirdetés közzétételére, amelyben tájékoztatja a határ mentén élőket a határ kijelölésének megkezdéséről (5. c.). A szabályozás pontosan rendelkezik a szükséges műszaki feltételekről, meghatározza a geodéziai koordináták tűréshatárait, valamint aprólékosan leírja a határt jelző karók elhelyezésének módját, a száraz útvonalak menti ösvények megnyitását, illetve a cölöpök elhelyezését a természetes választóvonalakon (6. c.). A határkijelölés utolsó mozzanata az Unió Örökség Hivatalának (SPU), illetve a föld helye szerint illetékes földhivatal jegyzékébe történő regisztrálás (19. c. 1. §). A 6011. törvény ezenkívül ötéves határidőt (amely 1978. december 19-én már le is telt) ad a FUNAI-nak arra, hogy befejezze az őslakosok földjeinek kijelölési munkálatait.

Az őslakosok földjeinek helyzete

A törvényi rendelkezések ismeretében folytassuk azzal, hogy a szövetségi segélyszervezet őslakosokat érintő ténykedése mennyiben tükrözte a földek helyzetét. Mi a helyzet napjainkban Brazília földjein? A kérdés megválaszolására csak hivatalos adatok állnak rendelkezésünkre. Az első forrás a FUNAI Tervhivatala (ASPLAN) által közzétett adatsor, amely 1981 júniusáig tartalmaz információkat. Ezeket később „Az igazság a brazil indiánról” (1981) című könyvben jelentették meg, a megismertetés mellett egyben propagandacélzattal is. Második forrásunkat azok az adatok képezik, melyeket a CIMI-csoport „Az őslakosok igazságának feltárása” címmel publikált a *Verantim* című folyóirat 37. (IV: 3–13.), 1982. júliusi számában, annak az évnek az első negyedére vonatkozó adatokkal kiegészítve. Jóllehet az adatok gyűjtését a CIMI csoportja végezte, határozottan fel kell hívnunk az olvasó figyelmét, hogy információikat a FUNAI adataira alapozták. Most sincs lehetőség arra, hogy a kutatók másként járjanak el: a jelenleg folyamatban lévő antropológiai felmérések az őslakosok egynegyedéhez nem jutnak el. Ez a kép lényegesen átfogóbb volna, ha a brazil őslakosok csoportjai mellett dolgozó vallási szervezetektől szerezni tudnánk információinkat. Egy ilyen vizsgálat azonban nagyság-

rendekek nagyobb forrásokat igényelne (szaktudásban, időben és pénzben), mint amelyek rendelkezésre álltak ennek a tanulmánynak a megírásakor.

A FUNAI rendszerezése szerint az őslakosok földjei három csoportba sorolhatók: *a)* a már „behatároltak”; *b)* a „beazonosítottak, de nem behatároltak”; *c)* a „felmérendő” földek. Az első kategória azokat a földterületeket öleli fel, amelyeknél már fizikailag is megtörtént a határok kijelölése jelzésekkel, táblákkal, a 76 999 számú törvényerejű rendeletnek megfelelően. Semmilyen információ nem áll rendelkezésünkre azzal kapcsolatban, hogy a FUNAI által elvégzett kijelölést jóváhagyta-e a köztársasági elnök, mint ahogy arról sem, vajon megtörtént-e bejegyzésük az Unió Örökség Hivatalának, illetve a helyi földhivatalnak a jegyzékébe – ami a föld helyzetének teljes körű jogi szabályozását jelentené, s megvédené a földfogalók és ingatlanspekulánsok mesterkedéseitől.

A második kategóriába azok a földek tartoznak, amelyeket már beazonosított a FUNAI, mindamelllett a kijelölés egyelőre várat magára. A „beazonosított földek” meglehetősen tág értelemben használt kategóriáját a FUNAI eléggé változatos módon definiálja és alkalmazza, kezdve a szerv elnökének aláírásával szentesített, a kijelölésről szóló rendelkezéstől (ami legalábbis előzetes tanulmányokat és a FUNAI-hoz benyújtott javaslatok elfogadását feltételezi) egészen az indián posztok főnökeinek egyszerű becsléséig.

Ami pedig a harmadik kategóriát illeti, ez azokból a bennszülött közösségi földekből áll, amelyekkel kapcsolatosan a FUNAI semmiféle becslést nem tett. Általánosságban olyan csoportokról (vagy csoportok olyan részeiről) van szó, amelyekkel a FUNAI nem foglalkozik, vagy azért, mert „ellenséges”, esetleg „deviáns” indiánoknak tartja őket, vagy mert nem is ismeri el, hogy indiánok lennének (mint például a Tinguí-Botók vagy más északkeleti közösségek esetében). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a „beazonosítandó” kategóriába tartozó területeken a FUNAI tizenhat őslakosposztot tart fenn, ezek közül hetet „biztosítás” és „békefenntartás” céljából. A szerv rendelkezésére álló egyetlen információ ezekről az indiánokról – elhelyezkedésük megközelítő meghatározását leszámítva – a létszámukkal kapcsolatos becslés.

A FUNAI ilyen jellegű információira alapozva állítottam össze az *1. táblázat*ot, amely mindhárom kategóriába tartozó földek területét és lakosságának létszámát tartalmazza, követve a FUNAI adminisztratív regionális felosztását.

A CIMI jelentése a brazil etnológiában már hagyományos módon az őslakosok csoportjait kulturális területek szerint osztja fel. Az őslakosok földjeit csupán két kategóriába sorolja: kijelöltek és nem kijelöltek. Amíg azonban a határok kijelölésének folyamatáról szóló adatokhoz magunk is hozzáférhetünk (ezeket magam is rendszereztem, és a *6., 7. és 8. táblázat*ban használtam fel), még hozzávetőleges becslések sincsenek arról, mekkora a kiterjedése azoknak a földeknek, amelyek „azonosítottak, de nem kijelöltek”, vagy „azonosítandók”. A *2. táblázat* a jelentés legáltalánosabb adatait tartalmazza, mint pl. az őslakosok földjeinek számát, lakosságát és kiterjedését, aszerint csoportosítva, melyik kulturális területhez tartoznak.

Ehhez hasonló táblázatok segítségével könnyen felmérhető, mennyire végez hatékony munkát a FUNAI – a hivatalos segélyszervezet – az őslakosok földjeinek kijelölésében. Ha kizárólag azokat a földeket vesszük alapul, amelyeknek bármilyen módon felmérték már a területét, azt láthatjuk, hogy ezek a földek az össze-

1. táblázat. A bennszülöttek földjeinek eloszlása a kijelölés helyzete és a FUNAI közigazgatási egységei szerint

FUNAI területi egység	Hely	Kijelölt terület		Azonosított, de ki nem jelölt terület		Beazonosítandó terület	
		Terület (1000 ha)	Becsült lélekszám	Terület (1000 ha)	Becsült lélekszám	Terület (1000 ha)	Becsült lélekszám
1 ^a RD*	Amazonas	–	–	8 518,0	17 543	–	10 089
2 ^a RD	Pará, Amapá	2 303,8	2 942	7 714,6	3 132(a)	–	488
3 ^a RD	Bahia, Sergipe, Alagoas, Paraíba, Pernambuco	12,4	3 032	109,9	18 557	–	615(b)
4 ^a RD	Paraná, Santa Catarina	84,6	5 598	–	–	–	–
5 ^a RD	Mato Grosso	876,8	1 857	1 864,8	1 436	–	–
6 ^a RD	Maranhão	1 616,4	7 828(c)	219,4	608	–	–
7 ^a RD	Goiás, Mato Grosso	470,1	1 438	107,1	711	–	–
8 ^a RD	Acre, Rondônia, Amazonas, Mato Grosso	2 639,9	1 619	2 926,5	3 400(d)	–	206(c)
9 ^a RD	Mato Grosso do Sul	31,0	17 077	495,9	2 891	–	–
10 ^a RD	Roraima, Amazonas	830,0	2 882	4 467,9	20 125(f)	–	–
11 ^a RD	Minas Gerais, Espírito Santo, Bahia (sul)	66,8	5 135	16,8	988	–	–
12 ^a RD	São Paulo, Paraná	29,4	2 317	0,2	22	–	–
13 ^a RD	Rio Grande do Sul	50,6	5 551	–	–	–	–
Ajudância Autônoma de Barra do Garça Parque Indígena Xingu		Mato Grosso	1 198,4	1 188	–	–	–
Parque Indígena Araguaia		Goiás	–	–	1 455,2	1 301	–
ÖSSZES		13 121,0	60 410	27 896,3	70 714	n. a.	11 398

Megjegyzések:

* RD = Regionális Delegáció

a) a Amanayés Óslakos Parkra (PA) vonatkozó adatok nélkül;

b) a Waçukra (AL) és a Sao Pedro szigetén élő Xocókra (SE) vonatkozó becslések nélkül;

c) a Rodeador parkra (MA) vonatkozó lélekszámbecslések nélkül;

d) a Kaxaraxi (RO), Zoró, Jaminawá/Arara, Kampa (Rio Amônia), Kulina (Maranowa), Rio Gregório (AC) területekre vonatkozó becslések nélkül;

e) Tenharim (AM) adatai nélkül;

f) Canauamim (RR) adatai nélkül.

Forrás: Gustavo de Faria (szerk.): *A verdade sobre o índio brasileiro (Az igazság a brazil indiánról)*. Guavira Editores Ltda. Rio de Janeiro, 1981. Az 24. és 29. oldalak táblázatai alapján.

terület 32 százalékát teszik ki, míg a fennmaradó 68 százalék esetében még nem került sor a határ meghatározására (3. táblázat). Meglehetősen aggasztó képet kapunk, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy 1983-ra a 6001. sz. törvényben a demarkációra előírt időtartam kétszerese is letelt már.

A CIMI és a FUNAI adatai közti különbségek nem annyira számottevőek, hogy bármilyen módon kétségbe vonnák az általános kép érvényességét. A különbségek egy részét a felmérések időpontja közti eltérés magyarázza, mivel a FUNAI táb-

2. táblázat. Az őslakosok földjeinek megoszlása a kijelölés helyzete és a kulturális területek szerint

Kulturális terület	Elhelyezkedés	Kijelölt területek			Ki nem jelölt területek			Lakosság
		Terü- letek szá- ma	Kiterjedés (ha)	Lélek- szám	Terü- letek szá- ma	Kiter- jedés (ha)	Lélek- szám	
1. Norte Amazônia	Amazonas, Pará, Amapá, Roraima	12	836 765	15 350	41	n. a.	34 135	49 485
2. Solimões, Juruá, Purus	Rondônia (só 1 área), Amazonas, Acre	2	18 180	480	65	n. a.	31 615	32 095
3. Guaporé	Rondônia, Mato Grosso	13	1 770 168	2 941	20	n. a.	3 170	6 111
4. Tapajós Madeira	Amazonas, Pará, Mato Grosso	11	1 117 687	5 986	10	n. a.	3 578	9 564
5. Alto Xingu	Mato Grosso	3	2 698 314	2 533	1	n. a.	?	2 533
6. Tocantins Xingu	Maranhão, Goiás, Pará, Mato Grosso	19	2 701 016	9 895	16	n. a.	3 003	12 898
7. Pindaré Gurupi	Pará, Maranhão	6	1 346 022	6 250	3	n. a.	366	6 616
8. Letse Nordeste	ES / MG / BA / AL SE / PE / PA / CE	13	85 666	8 552	18	n. a.	22 401	30 953
9. Paraguai Paraná	Mato Grosso do Sul	16	556 364	19 248	4	n. a.	726	19 974
10. Tietê Urugiai	RS / PR / SP / SC	25	164 456	14 681	10	n. a.	575	15 256
Összesen		120	12 294 638	85 916	188	-	99 569	185 485

3. táblázat

	Terület (1000 ha)	Az össz- terület százalé- kában	Lélek- szám	Az össz- lakosság százalé- kában
Kijelölt területek	12 121,0	32	60 410	46
Beazonosított, de nem kijelölt területek	27 896,3	68	70 714	54
Összesen	41 017,3		131 124	

látatához képest a CIMI-nél szerepel négy később felmért terület: Kadiwéu, Tapirapé/Karajá, Gaimbé (Kaiowá) és Fazenda Canto (Xukurú/Kariri). Vannak azonban más különbségek is, melyeket érdemes volna esetenként külön-külön megvizsgálni. Mivel nem áll módomban választani, s újabb lehetőséget sem talál-

hatok ki, csupán annak jelzésére szorítkozom, hogy melyek ezek a különbségek: tizenöt, a FUNAI szerint kijelöltként számon tartott föld (főként a deviáns csoportok integrálására szolgáló és Rondóniában vagy Mato Grossóban található területekről van szó), melyek nem szerepelnek a CIMI adatsoraiban; tizenhárom terület esetében találhatunk (többnyire igen csekély) eltérést a két forrás által mért értékek között; a FUNAI táblázatában nem szerepel néhány terület (többségüknél a volt SPI³ végezte el a határ kijelölését), amelyeket a CIMI kijelöltként ismertet.

3 SPI – Indiánvédelmi Szolgálat

4. táblázat

	A FUNAI adatai (1982)		A CIMI felmérése (1981)	
	Terület (1000 ha)	Lakosság	Terület (1000 ha)	Lakosság
Kijelölt területek	13 121,0	60 410	12 294,6	85 916
Beazonosított, de nem kijelölt területek	27 896,3	70 714	n. a.	99 569
Beazonosítandó terület	n. e. a. *	11 398		
Összesen		142 522		185 485

* Nincs előzetes adat

mozog, míg a lakosság létszámára vonatkozó becslések 60–85 millió közötti értékeket mutatnak.

A 4. táblázat egészében veti össze a FUNAI-nak és a CIMI-nek az őslakosok lakta földek lélekszámával és területével kapcsolatos adatait. Segítségével mennyiségi elképzelésünk lehet az ismertetett különbségekről, amelyek az általános képet kevesebb mint 10 százalékban módosítják. A behatárolt területek nagysága 12,2–13,1 millió hektár között

Az őshonosok közösségei és a gazdasági tevékenység határainak terjedése

Az adatok részletesebb elemzése igen érdekes feltételezéseket sugallhat arról, vajon mi az összefüggés a gazdasági tevékenység határainak terjedése és az őslakosok érdekeinek védelmében történő fellépés között. Ennek ábrázolására a FUNAI adataira támaszkodva állítottam fel az őslakosok kijelölt földjeinek eloszlásáról szóló táblázatot, amely aszerint mutatja az egyes területeket, hogy – a FUNAI tizenhárom Regionális Delegációja (RD) és egy Autonóm Alszervezete közül – közigazgatásilag hová tartoznak. Nagy vonalakban azt láthatjuk az 5. táblázat adataira támaszkodva, hogy az őslakosokat támogató hivatalos szerv azokon a területeken érte el a legnagyobb sikert a határ kijelölésében, ahol már megkezdődött a földfoglalás, ahol az őslakosok létszáma kisebb, valamint ala-

5. táblázat

		Kijelölt területek (1000 ha)	Beazonosított de nem behatárolt területek (%)	Kijelölt területek (%)
1 ^a RD	AM	8 518,0	100,0	–
2 ^a RD	PA-AP	10 018,4	77,0	23,0
3 ^a RD	BA-SE-AL-PB-PE	122,3	89,9	10,1
4 ^a RD	PR-SC	84,6	–	100,0
5 ^a RD	MT	2 741,6	68,0	32,0
6 ^a RD	MA	1 835,8	88,0	11,9
7 ^a RD	GO-MT	577,2	81,4	18,5
8 ^a RD	AC-RO-AM-MT	5 566,4	52,5	47,4
9 ^a RD	MS	526,9	94,1	5,8
10 ^a RD	RR-AM	5 297,9	84,3	15,6
11 ^a RD	MG-ES-BA	83,6	20,0	79,9
12 ^a RD	SP-PR	29,6	0,6	99,3
13 ^a RD	RS	50,6	–	100,0
AJABAG	MG(MT)	1 198,4	–	100,0

csenyebb a föld ára. Ezt tapasztalhatjuk az ország délkeleti részén. A régiók túlnyomó többségében ezzel szemben nagy lemaradást kell behozni a területi határok kijelölését illetően.

A FUNAI azon Regionális Delegációi, amelyeknél a földterületek legnagyobb hányadánál megtörtént a határ kijelölése, olyan

tájakon működnek, ahol a gyarmatosítás korábban végbement, s amelyeken a földfoglalók már végighaladtak, felaprózva az őslakosok tulajdonait és bekapcsolva a régiót a nemzetgazdaságba. Így történt például Brazília déli részén, ahol (a 4. és a 13. RD-nál) az őslakosok földjének gyakorlatilag mindegyikénél megtörtént a határok kijelölése. Ugyanez a helyzet a 11. RD esetében is (Minas Gerais, Espírito Santo államok és Bahia déli része), ahol – továbbra is a FUNAI adataira hivatkozunk – a földek 79,9 százaléka szabályosan kijelölt terület.

Egészen más a helyzet Amazóniában, melynek gazdasági értelemben vett határa még mindig mozgásban van, a régebbi földfoglalásoknak megfelelően módosítva a képet. Amazonas államban az 1. RD esete a leginkább nyomon követhető: ennek törvényhatóságához 8,518 millió hektárnyi beazonosított, bennszülőttek lakta terület tartozik, a FUNAI feljegyzései ezzel szemben csupán egy olyan területről szólnak, ahol ténylegesen megtörtént a demarkáció. A 6. (Maranhão állam), a 10. (Roraima) és a 2. (Pará és Amapá) RD-k területén a felmért földek több mint háromnegyedénél a határok kijelölése még várat magára. A 8. RD területén (Rondônia, Acre és Amazonas egy része) ugyanez a helyzet, a különbség csak annyi, hogy itt legalább a több mint 1,258 millió hektáron elterülő Aripuanã indián parkot már sikerült elkülöníteni.

A Mato Grosso déli részén, a 9. RD területén is magas a nem kijelölt területek aránya (94,1 százalék), jóllehet ezek 526 hektáros ösztérülete jóval kisebb, mint a Parához (10,018 millió hektár), Amazonashoz, Rondóniához (5,566 millió hektár), valamint Roraimához (5,297 millió hektár) tartozó területek esetében.

Ezek az észrevételek módosítják és finomítják Roberto Cardoso de Oliveirának a hatvanas évtizeddel kapcsolatban felállított formuláit. Az őslakosközösségek IBGE által meghatározott mikrorégiók szerinti felosztását figyelembe véve a szerző arra a következtetésre jut, hogy a brazil őslakosok közösségeinek nagy többsége (az összes 82,4 százaléka, vagyis a 205-ből 169) alacsony népsűrűségű területen lakik, míg a haladóbb övezetekben, ahol a gazdasági fejlődés szempontjából kedvezőbbek a körülmények, továbbra sem él 4,8 százaléknál több (vagyis a 205-ből 10). Ezen a ponton legyen elegendő emlékeztetnünk arra a hipotézisre, mely szerint *összefüggés van a fejlődésben élenjáró régiók (következésképpen ezen régiók bekapcsolódása a piacgazdaság folyamataiba) és az őslakosok földjeinek határkijelölésében tapasztalt előrehaladás között*. Később visszatérek még erre a pontra, ekkor elemzem majd részletesen a kijelölt földek lakosságának és méretének jellemzőit.

A fentebb említett összefüggés alól találhatunk kisebb kivételeket, ezekre pontosan meghatározható történelmi jelenségek adhatnak magyarázatot. Ilyen például a Barra do Garça-i Autonóm Támogató, amely esetében a FUNAI állítása szerint a teljes területen megtörtént a demarkáció, köszönhetően annak az erős nyomásnak, melyet a Xavante vezetések gyakoroltak a helyi birtokosokra és a FUNAI központi adminisztrációjára. Ugyanezt láthatjuk a Xingu Őslakos Park esetében is, melyet bizonyos kormánykörök a hivatalos őslakos-politika „kirakataként” kezeltek. Az északkeleti őslakosok közösségei azonban – ellentétben az ország déli részén élőkkal, akik határozott ellenállást mutattak a területükre behatoló fehérekkel szemben, és az SPI végrehajtotta a határkijelöléseket – csak mostanában jutottak el odáig, hogy kiálljanak földjeik visszaszerzése és etnikai identitásuk feltá-

masztása mellett, tekintve, hogy a 3. RD fennhatósága alá tartozó régióinkban igen alacsony a ténylegesen kijelölt területek aránya.

A határkijelölés történeti folyamata

A korábban tett megállapítások megerősítést nyernek, amennyiben az őslakosok területek demarkációját az időben végbement társadalmi folyamatként értékeljük. A FUNAI tevékenysége történeti folyamatának felvázolásakor a CIMI-jelentés (1982) kiegészítő adatait használtam fel. Az alábbi, 6. táblázat a FUNAI által 1972 és 1982 között kijelölt őslakosföldek számát és kiterjedését tartalmazza (az utolsó évre vonatkozó számok csak az első negyedév adatait jelölik).

6. táblázat

Év	Kijelölt területek		Rendeletben az őslakosoknak átadott földek		Őslakosok földjei rendelet nélkül	
	Területek száma	Terület (ha)	Területek száma	Terület (ha)	Területek száma	Terület (ha)
1972	1	67 078	–	–	1	67 078
1973	2	277 098	2	277 098	–	–
1974	1	167 752	1	167 752	–	–
1975	6	2 598 176	3	1 779 370	3	818 806
1976	3	466 270	3	466 270	–	–
1977	16	2 575 238	3	170 939	13	2 404 299
1978	4	3 413 859	1	2 642 003	3	771 856
1979	6	695 965	–	–	6	695 965
1980	1	89 698	–	–	1	89 698
1981	23	1 056 708	7	644 304	16	412 404
1982	3	588 381	–	–	3	588 381
Összes	66	11 966 043	20	6 147 556	46	5 848 487

Itt igazolódni látszik az, hogy semmiféle szabályosságot nem fedezhetünk fel az egy év alatt végrehajtott kijelölések számában vagy az érintett területek nagyságában. A különbségek számottevőek: 1978-ban 3,4 millió hektár terület demarkációja történt meg, míg 1972-ben, Bandeira de Mello tábornok vezetése idején ugyanez csak 67 ezer hektárt tett ki; 1980-ban, Nobre de Veiga vezetésének utolsó időszakában pedig a kijelölt földterület 89 ezer hektáros része újból az 1972-es adatokhoz közelített. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a határkijelölések 9,2 millió hektárt kitevő legnagyobb hányadára (vagyis a FUNAI által elvégzett demarkáció 76 százalékára) Ismarth de Araújo Oliveira tábornok vezetése idején, 1974–1979 között került sor.

A 7. táblázat a FUNAI létrehozását megelőző időkben megvalósított határkijelöléseket mutatja. Ebből világosan látszik egyfajta koncentráció az ország délkeleti régióiban (jelenleg a FUNAI 4., 11., 12. és 13. Regionális Delegációinak területén), ahol 28 található meg az 54 demarkált területből. Mato Grosso állam beha-

7. táblázat

A FUNAI regionális felosztása	Elhelyezkedés	Területek száma	Terület (ha)
1 ^a RD	AM	9	5 113
4 ^a RD	AM	6	84 449
5 ^a RD	AM	4	87 259
9 ^a RD	AM	13	31 767
11 ^a RD	MG-ES-BA	3	10 000
12 ^a RD	AM	11	29 328
13 ^a RD	AM	8	50 679
Összes		54	298 595

együttesen nem éri el a 300 ezer hektárt, amely gyakorlatilag jelentéktelen (2,4 százalékos) hányada a kijelölt földek összterületének.

A kijelöléseket összefoglaló 8. táblázat magyarázatot adhat erre. Az SPI által kijelölt területek átlagos kiterjedése jóval kisebb volt (ötezer hektár) a FUNAI határkijelöléseiben érintett földekénél (181 ezer hektár), mivel ez utóbbiba beletartozik a Xingu Indián Park. Az SPI stratégiája, melyet azt megelőzően követett, hogy a terjeszkedők összetűzésbe kerültek az őslakosok közösségeivel, úgy tűnik, abból állt, hogy kisebb földeket azonnali hatállyal az indiánoknak fenntartott területnek nyilvánított, biztosítva ezzel a demarkációra való jogosultságot, és ezzel párhuzamosan a nagyobb földdarabokat átadta a fehéreknek.

8. táblázat

	Területek száma	Terület	Érintett lakosság	Az őslakosok földjeinek átlagos területe (ha)	Arány (hektár/indián)
SPI	54	298 595	35 126	5 529	8,5 lakos
FUNAI	66	11 996 043	50 790	181 758	236,1 lakos
Összesen	120	12 294 638	85 916		

Az indiánok integrálását földművelő státusuk fenntartásával képzelő elgondolás megvalósulása, amely az indián státustörvény számos cikkelyéből kitűnik, sokkal inkább köszönhető a FUNAI tevékenységének, mint az SPI-nek. Ha összességében mérjük fel a kijelölt földterületek és az azokon élő lakosság lélekszámának arányát, állításunk helyessége világosan látszik. Míg a FUNAI működésének idején 236,1 hektár jut egy lakosra, addig a volt SPI esetében – a lakosság jelenlegi számát figyelembe véve – ez a szám nem több mint 8,5.

Az SPI számtalan kijelölése teljesen hatástalan maradt, amennyiben céljának a valamikori törzsi területek felaprózódásának a visszatartását, valamint lakossága tömegesen várható proletarizálódásának megakadályozását tekintjük. Ez a folyamat Mato Grosso-ban ment végbe a leglátványosabban, ahol kevéssel több mint 31 ezer hektár területen 13 rezervátumot hoztak létre, nagyszámú bennszülött lakossággal. A 12. RD területén is hasonló folyamat ment végbe, jóllehet nagyságren-

dekkel kisebb lélekszámmal: mindössze 29 ezer hektár területet osztottak szét tizenegy indián közösség közt.

Ezekben az esetekben az SPI által létrehozott területi egységek sokkal kevésbé védett területek, mint amennyire *védett a munkaerő*, miután ezeknek a régióknak jellemzője lett az időszakos bérmunka (vagyis „napszám”, „vándormunka”), amellyel az indiánok gazdasági fennmaradását próbálta biztosítani, és amellyel lehetőségek kikerülhetetlenül az agrártermelői státusra korlátozódtak.

A brazil bennszülöttkérdés újraértelmezése

A fentebbi táblázatok kapcsán elég sokat foglalkoztunk a kijelölt földekkel, bemutattva térbeli eloszlásukat (a FUNAI közigazgatási egységei szerint és a kulturális övezetek vázolata szerint), időbeni változásait (SPI és FUNAI), és az eltérő információforrásokkal magyarázhatóan eltérő számú bejegyzéseket (FUNAI 1981, illetve CIMI 1982). Bemutattunk néhány becslést a fel nem mért területeken élők lélekszámáról. Még mindig nem válaszoltunk azonban egy lényeges kérdésre: mennyi is az őslakosok földjeinek összterülete Brazíliában? Mennyire nagyszabású az a munka, melyet a FUNAI végez?

A FUNAI hivatalos publikációiban vagy az őslakosok problémájával foglalkozó független testületek állásfoglalásaiban sem leltem nyomát bármilyen becslésnek ezzel kapcsolatosan, ami már magában is jól mutatja, hogy szociológiai szempontból mennyire hiányos alapokon nyugszik a braziliai bennszülöttfölkkel kapcsolatos vita. A teljes információhiány helyett a már behatárolt földek hektár/lakosság arányának kivetítésével próbálkoztam. A CIMI által rendelkezésre bocsátott adatokból kiindulva ez a viszonyszám 236,1 hektár indiánonként (itt nem szerepelnek az SPI adatai, ahol más az arány – lásd 8. táblázat). Ha a FUNAI 1981-es adatait használjuk forrásként, amelyben a FUNAI és az SPI által kijelölt földek adatai megkülönböztetés nélkül szerepelnek, 217,1 hektár jut minden lakosra. Az összes demarkáció előtt álló területre vonatkozó ugyanilyen adatot megkaphatjuk, ha a CIMI és a FUNAI becslései alapján kapott értékeket megszorozzuk a még nem behatárolt területek lélekszámával.

A 9. táblázat tartalmazza a számítások végeredményeit. A különböző forrásokra hagyatkozva a még kijelölésre váró területek nagyságát 17,8 és 23,5 millió

hektár közé tehetjük. Eszerint a braziliai őslakosfölk összterületét 30,9–35,8 millió hektárra becsülhetjük. Fontos kiemelni, hogy a CIMI jelentésére alapozott becslések közelebb állhatnak a valósághoz, mint a FUNAI adatainak felhasználásával végzett számítások

9. táblázat

	Forrás: CIMI (1982) Terület (1000 ha)	Forrás: FUNAI (1981) Terület (1000 ha)
Őslakosok kijelölt földjei	12 294	13 121
Őslakosok ki nem jelölt földjei	23 508	17 862
Összesen	35 802	30 947

eredménye. Míg előbbi esetben a kalkuláció kizárólag a FUNAI működése során mért hektár/lakos arányon alapul, utóbbinál lehetetlen kiemelni az SPI munkál-

kodása idején felmért hektár/indián arányt. Úgy vélem, ezek az adatok a *bennszülöttkérdés újraértelmezését* teszik szükségessé. A hivatalos tervezések és az ország belső területe elfoglalásának társadalmi és gazdasági folyamatában mindig is másodrendű kérdésként kezelt probléma – amelynek megvitatására számtalanszor csupán ideológiai síkon, a „rondoni humanizmus” és a „gyarmati prekonceptiók” szembeállításával került sor – új súlypontok megtalálását kívánja meg. Az új nézőpontok és az abból levont következtetések egyetlen esetben jelentettek segítséget: az *őslakosok lélekszámára vonatkozó becsléseikében*, melyet mindegyik forrás 200 ezernél kevesebbre becsül, és mind a FUNAI, mind a CIMI adataival arra a következtetésre juthatunk, hogy a brazil lakosság 0,12–0,16 százalékát teszik ki (lásd az *1980-as népszámlálást*, IBGE, 1982). Másfajta mutató – az őslakos földek összterülete – felhasználása más társadalmi hangsúlyt adna a kérdésnek, mivel az ország termelésre felhasználható földterületeinek a 8,37–9,68 százalékáról van szó (lásd: *Az 1980-as mezőgazdasági-halászati összeírás előzetes adatai*, IBGE, 1982).

A földhasználat jogainak szűkülése

A megismert tények újból felvetik – szociológiai, és nem csupán törvényi vagy közigazgatási szempontból – az őslakosföldek demarkációjának kérdését. Hol helyezkednek el a folyamaton belül az alapszintű döntéshozó szervek? Amennyiben kizárólag formai terminusokban gondolkodunk, a meghatározott szabályok szerint a döntéshozatal négy szintre tagolódik: a törvényhozó a törvények kidolgozásában, a FUNAI a végrehajtásban vesz részt, a Belügyminisztérium határozza meg az elsőrendű feladatokat, biztosítja továbbá a szükséges forrásokat, a köztársasági elnök pedig a végső kontrollt végzi.

Érdeemes volna a már kihirdetett törvények bizonyos pontjait tökéletesítésük és módosításuk szempontjából alaposabb tanulmányozásnak alávetni, ahogy ez a támogatás gyakorlatában meg is történik. Szükséges ugyanakkor kiemelni, hogy az őslakosok földhöz való jogát (örökös tulajdon és a javak kizárólagos hasznélvezete) és a tulajdoni rendszer tiszteletben tartását teljes mértékben biztosítja a 6001. törvény, illetve az alkotmány. Azt is meg kell még jegyeznünk, hogy az indián státustörvény rendelkezései a FUNAI-nak biztosítják az alkotmányban meghatározott feladatahoz, az őslakosok földjeinek védelméhez szükséges hatásköröket és törvényes eszközöket.

A FUNAI a legnyilvánvalóbb döntéshozó szerv az őslakosok földjének kijelölésében. Magán a szervezen belül is vannak ugyanakkor a bennszülöttek földre vonatkozó kéréseit, valamint a saját hivatalnokai által tett – beazonosításra és területre vonatkozó – ajánlásokat *ellenőrző és vitató* belső mechanizmusok⁴. Ennek bizonyí-

⁴ A szerv által meghatározott belső szabályokkal (az 1978. augusztus 3-i 517/N rendelet) a földek kijelölésének (76 999 számú, már idézett rendeletben szabályozott) adminisztratív folyamata, amivel a döntéshozatal folyamatába újabb szintet iktatott be az őslakosokénak vélt földeken végzett felmérést készítő csapat és a FUNAI elnöke közé, amelynek az a feladata, hogy elfogadja (vagy nem) a csapat által benyújtott javaslatot – egy munkacsoport, amely elbírálja az első javaslatot, igazolja, hogy eleget tesz-e az előírt feltételeknek, továbbá értékeli az esélyeket, majd elküldi a végső jelentést a FUNAI elnökének.

téka az egy őslakosra jutó hektárányosságra kapott értékek közötti eltérés a FUNAI által kijelölt földek és a még ki nem jelölt földek esetében, vagyis attól függően, hogy az adott földterület átjutott-e, vagy még nem ezen a „szűrőn”. Ezek szerint nagy átlagban 394,1 hektár jut a FUNAI által felmért területek minden lakójára (legyenek ezek beazonosítottak vagy bemértek, de semmi esetre sem kijelöltek), míg ugyanez a szám 217, amennyiben csak a FUNAI által már behatárolt területeket vesszük figyelembe⁵.

Egy másik figyelemre méltó pont a határok kijelölésének üteme az őslakosok földjein. A FUNAI már öt évvel lépte túl a 6001. számú törvényben az összes föld demarkációjára kiszabott határidőt. Ha a határkijelölések továbbra is a megelőző kilenc évben mutatott ütemben haladnak, a munkálatok még több mint két évtizedet vesznek igénybe! Amint már korábban rámutattam, a demarkációk évi mennyisége nem állandó, és nem is mutat semmiféle tendenciát, a FUNAI adminisztratív vezetésének megfelelően változik.

Nehéz a FUNAI-t egy operatív egységgel rendelkező intézménynek tekinteni, hiszen az alapvető döntések meghozatalának helye hatáskörén kívül esik. Erről pontosabban abban a cikkben van szó, amelyben a szövetségi kormány meghatározza fellépésének jellegét. A FUNAI elnökének a kiválasztása (és ettől kezdve a szerv vezetését érintő főbb feladatok ellátása), a pénzügy és könyvelés intézése, a szabály szerinti költségvetési tervezet elkészítése, illetve a legáltalánosabb politikai irányelvek meghatározása a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozik. A közigazgatásban sincs folytonosság; az őslakosokkal foglalkozó szerv minden vezetője saját akciótervet dolgozhat ki, a közreműködőkből és kisegítőkből új csoportokat állíthat fel, meghatározhatja saját adminisztrációjának prioritásait, és maga kutathatja fel a Belügyminisztériumnál vagy más szövetségi szervnél a kitűzött programok teljesítéséhez szükséges forrásokat. Ezenkívül a FUNAI-nak megvan a saját szövetségeseiből álló hálózata a végrehajtó hatalomban, a politikai és gazdasági palettán, valamint a közvélemény körében.

Az őslakosok földjeinek teljes körű szabályozása csak széles körű döntéshozó közeg bevonásával valósul meg teljes egészében. Földjeik helyzete azonban még a demarkáció fizikai folyamatának befejeztével sem rendezett: ezután még szükség van arra, hogy a köztársasági elnök rendeletben hagyja jóvá a határokat, hogy ezt követően megtörténhessék a bejegyzés az SPU-nál és a helyi földhivatalokban.

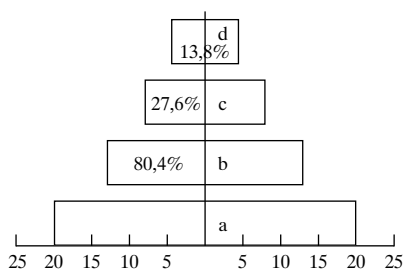
A 6. táblázat, amely évről évre követi nyomon a megvalósult határkijelöléseket, azt mutatja, hogy fokozatosan növekszik a köztársasági elnöki beleegyezésre váró demarkációk száma. Az engedélyezés azonban nemcsak bürokratikus formáság, ahogy a demarkált és jóváhagyott földek közötti eltéréseket sem magyarázhatjuk a folyamatok továbbvitelekor megszokott késésekkel. Olyan momentumról van szó, melyben a szövetségi kormány a legkitapinthatóbb módon ellenőrzi és értékeli a

⁵ Emlékeztetünk arra, hogy a braziliai őslakosok földjeinek számát érintő kalkulációk (9. táblázat) már felhívták a figyelmet ezeknek a visszafogó mechanizmusoknak a létére. Ha nem így volna – és így a hektár/indian arányosság a kijelölt és csupán felmért földekre egyaránt vonatkozna (s ezzel minden lakosra 318,8 hektár jutna), a még be sem azonosított földekre vonatkozó számítások végeredménye 3,5 millió hektár lenne, amelyet hozzá kellene adni a felmért, de ki nem jelölt földek 27,8 millió hektáros összterületéhez (lásd 1. táblázat) – az összterületet így 44,5 millió hektárra becsülhetnénk.

FUNAI tevékenységét ingatlanügyi szempontból. Számos olyan esetről tudunk, amikor a köztársasági elnök él *vétőjogával*, szemben a FUNAI-nak az őslakosok földjei rendezésére vonatkozó javaslatával⁶.

A lentebb található 10., *összefoglaló táblázat* a CIMI által összegyűjtött adatok (1982) alapján számokkal is bizonyítékát adja annak, mily módokon sértették és csorbították a bennszülöttek jogait, miközben azok döntéshozók sorát járták végig. Ha folytatódott volna a földek beazonosítása, amelyet magának a FUNAI-nak a hivatalnokai végeztek az érvényben levő törvényi normák szerint, a braziliai őslakosoknak összesen 44,5 millió hektár összterületű földet tulajdoníthatnánk. Ám ha ezzel szemben a FUNAI-adminisztráció tényleges kijelölt tevékenységének eredményeit vesszük figyelembe, a számítások nem több mint 35,8 millió hektárt adnak. A FUNAI által kijelölt földek viszont az első számításunk végeredményeként kapott területnek csupán 27,6 százalékát teszik ki, és ugyanennek az összterületnek csak 13,8 százalékában történt meg ténylegesen is a törvényes jóváhagyása. Ez világosan mutatja, hogy azok a kritériumok, melyeket a köztársasági elnök vár el, jóval szigorúbbak (az indiánok számára), mint a FUNAI kritériumai.

10. táblázat

- d) Kijelölt és a köztársasági elnök által jóváhagyott földterületek (terület = 6,14 millió hektár)
- c) A kijelölés művelete folyamatban (terület = 12,29 millió hektár)
- b) A FUNAI adminisztratív kritériumai szerinti becslés (terület = 35,8 millió hektár)
- a) A törvény szerinti becslés (terület = 44,5 millió hektár)

Végezetül két megjegyzést tartok szükségesnek: egyet e munka behatárolt lehetőségeivel, egy másikat pedig a bennszülött-politikában az utóbbi időkben végbe ment változásokkal kapcsolatosan. A braziliai őslakosok földjeinek helyzetéről rajzolt látkép súlyos ferdtételeket mutat, miután az adatok végeredményben magától a bennszülöttek támogatását ellátó szervtől származnak, amelyet az adatok kiválasztásánál az a szándék vezérelt, hogy a nagyközönséggel is megismertesse, és általuk legitimálja a bennszülött lakosság támogatására létrehozott adminisztratív apparátus munkáját. Jóllehet az adatokat – több szociológiai természetű kérdést szem előtt tartva – eléggé átdolgoztuk és teljes mértékben átszerveztük, az általános kép mégis annak kedvez, aki az eredeti adatokat kiválogatta és rendelkezésre bocsátotta. Az őslakosok földjeinek óriási száma megteveszthet, így annak érdeké-

⁶ Ilyen eset volt a Roraimában élő makuxik számára történő tíz terület felállításának 1970. december 6-án kelt 1130/9. számú beadványban kezdeményezett terve. Ebből csupán öt terület elkülönítését ismerte el és hagyta jóvá az államfő az 1982. február 17-én aláírt 86 931/5. számú rendeletében.

ben, hogy ne essünk illúziókba, megbízható statisztikákra volna szükség azoknak a földeknek a méretéről, amelyeket részben vagy teljes egészében fehérek laknak, illetve a FUNAI bérleményeinek valós számairól. Nem áll rendelkezésre egyetlen rendszerezett kutatás sem az őslakosok földjeinek elfoglalásáról – noha ez a folyamat gyakorta fordult elő a kiterjedt földeknél (kimondottan erről volt szó az Aripuanã és Araguaia parkok esetében), legyenek azok csupán beazonosított vagy hosszú ideje demarkált területek.

Egy olyan vizsgálat is szükséges volna, amely a ténylegesen rendelkezésre álló, a parkokban és rezervátumokban élő indiánok számára használatba vehető földek mennyiségét kutatná. A fizikai és gazdasági értelemben fehérek vagy a FUNAI által elfoglalt földeken kívül számításba kellene venni olyan hatalmas földterületeket is, amelyeken nem lehetséges semmilyen mezőgazdasági tevékenység, vagy pedig az azokon élő bennszülöttközösségek gazdasági tevékenységei nem hoznak hasznot. Ha mindezen adatok rendelkezésünkre állnának, annak illúziója, hogy a bennszülöttek által lakott földek hatalmas kiterjedésűek és a szükségesnél még nagyobbak is lennének, szertefoszlana; főleg, ha figyelembe vesszük, hogy az őslakosok földjein meglévő tulajdonformák és a technológia színvonala jóval nagyobb földek meglétét teszi szükségessé, mint amennyi a nem őslakos földművesek számára előírt minimális terület.

A már említett korlátozások ellenére ez a hivatalos adatok felhasználásával elkészült kis vizsgálat rámutatott egyfajta kapcsolatra a bennszülött-politika és a gazdasági határok mozgása között. A brazil bennszülöttség – SPI-működés által képviselt – „aranykorának” mítoszát is kritikusan szemléltük, és beleillesztettük a brazil falusi közeg szociológiai problematikájába. Általánosságban az őslakosok földjeinek helyzetéről felvázolt kép abban is segít, hogy megértsük az utóbbi idők bennszülött-politikájának tendenciáit. A bennszülöttek földjeinek nem csupán a kiterjedése óriási, tekintve, hogy határain belül a kormány gazdasági programjának olyan kiemelt tevékenységei haladnak előre, mint az út- és vízierőmű-építés, a bányászat, a mezőgazdasági kolóniák létrehozása és a fakitermelés. Ezek a tényezők magyarázzák azt, hogy a kormánykörök az utóbbi években egyre fontosabbnak tartják a FUNAI tevékenységeinek ellenőrzését, sőt azt is, hogy módosítsák a törvény bizonyos rendelkezéseit, amelyek megerősítik az őslakosok jogát a földhöz, és serkentik a kijelölés folyamatát.

Gyükeri Mercédesz fordítása